

Панченко Г. О.

кандидат наук з державного управління, доцент
Одеський регіональний інститут державного управління Національної академії
державного управління при Президентові України
Одеса, Україна
annaraalex@gmail.com

Матвієнко Л. В.

кандидат історичних наук, доцент
Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова
Миколаїв, Україна
matvienko_nyk@ukr.net

РЕАЛІЗАЦІЯ ГУМАНІТАРНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ І БІЛОРУСІ: СПІЛЬНЕ ТА ВІДМІННЕ

В роботі розглянуто питання реалізації гуманітарної політики в Україні та Білорусі, зокрема, зосереджено увагу на аспекті влаштування мовного простору у державах. Встановлено спільні та відмінні підходи щодо розв'язання проблем в означеній сфері гуманітарної політики, які використовуються в Україні та Білорусі. Визначено можливі шляхи впровадження успішного досвіду та сформовано відповідні пропозиції.

Ключові слова: гуманітарна політика, освіта, мовна політика, освітянський простір, реалізація гуманітарної політики.

Розвиток гуманітарної сфери українського суспільства є однією з ключових передумов для подальшого поступу України. Гуманітарне коло питань охоплює такі важливі напрями: розвиток науки, культури, освіти, етнонаціональних відносин, мовної політики тощо, які, у свою чергу, створюють засади для подальшого посилення суспільної згуртованості, покращення соціально-економічного розвитку держави, підвищення рівня людського капіталу тощо [3, с. 8].

Враховуючи це, в Україні відбувається процес змін, що полягає у формуванні та реалізації державної політики відповідно до загальноєвропейських вимог з метою забезпечення повноправного входження до кола європейських цивілізованих країн, з якими Україну об'єднують спільні цінності, європейська ідентичність, історія, географія та культура.

Основна мета гуманітарного розвитку держави – це удосконалення суспільства в цілому, та забезпечення розкриття потенціалу кожного із його членів шляхом впровадження відповідних державно-управлінських дій [12]. Засади внутрішньої політики у гуманітарній сфері, зокрема, у мовній, відповідно до Закону України «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики», полягають у вирішенні таких завдань мови: реалізація політики на основі норм національного та міжнародного права; забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України; гарантування вільного розвитку, використання і захисту російської, інших рідних мов громадян України [12].

Щодо реалізації мовної політики в будь-якій державі, беззаперечно можна констатувати, що успішність цього процесу має значний вплив на забезпечення міжетнічного миру, дієвим механізмом запобігання міжетнічним конфліктам. Науковці І. О. Кресіна та В. П. Горбатенко визнають, що державна мова є важливим чинником національної безпеки та територіальної цілісності держави, а тому чіткість та прозорість у правовому регулюванні мовної політики необхідна для ефективного регулювання відносин між членами суспільства, захисту та узгодження суспільних, групових та індивідуальних інтересів. Саме мовна політика є індикатором суспільно-політичного клімату суспільства, тож держава, яка піклується щодо зміцнення своїх позицій як у внутрішньому, так і зовнішньому соціально-політичному середовищі, повинна активно і послідовно забезпечувати підтримку та розвиток державної мови [5, с. 113].

Звичайно, кожна держава, враховуючи уроки власної та зарубіжної історії, специфіку розвитку соціального середовища, політичні пріоритети, вибудовує унікальну модель реалізації мовної політики. У цьому контексті цікавими є

результати аналізу концептуальних підходів до влаштування мовного простору двох держав: України та Білорусі. Незважаючи на «спільну точку» відліку кардинальних змін у внутрішній політиці – 1991 р. (розпад Радянського Союзу), вирішення мовного питання у країнах вибудовувалися за різними сценаріями.

В Україні створено законодавчу базу, необхідну для здійснення мовної політики. Так, згідно з частиною першою статті 10 Конституції України українська мова є державною мовою в Україні [4]. Постановою Кабінету Міністрів України у 1997 року були затверджені «Комплексні заходи щодо всебічного розвитку і функціонування української мови» [15], а згодом у 2003 році ще однією постановою уряду затверджена «Державна програма розвитку і функціонування української мови на 2004–2010 роки» [14], постанови декларували розвиток, підтримку і захист державної мови в Україні.

У 1999 р. Рішенням Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 51 народного депутата України про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України (справа про застосування української мови) було унормовано застосування української мови як державної у сферах публічного управління та освітянському просторі [19].

У 2003 р. на Парламентських слуханнях «Про функціонування української мови в Україні» було встановлено, що «лише задекларованості державного статусу української мови для повноцінного та незворотнього утвердження її в усіх сферах суспільного життя недостатньо – необхідні механізми реалізації вищезазначених правових документів щодо функціонування української мови, а також врегулювання питань, пов'язаних з удосконаленням юридичної відповідальності за порушення законів, які регулюють питання використання державної мови» [18], а тому у Рекомендаціях пропонувалася низка правових, організаційних та політичних механізмів, які були підґрунтям виваженого

підходу до вирішення мовних проблем, сприяли недопущенню політичних спекуляцій і міжетнічних конфліктів.

Концепція мовної державної політики, схвалена указом Президента України у 2010 р., визначила стратегічні пріоритети та орієнтири у подоланні деформацій національного мовно-культурного та мовно-інформаційного простору, забезпеченні мовних прав громадян та єдності України, також було чітко прописано, що громадяни України, незалежно від етнічного походження, переконань та займаної посади, повинні володіти українською мовою як мовою свого громадянства; володіння державною мовою або її розуміння в обсязі, достатньому для спілкування, є неодмінною умовою набуття громадянства України; володіння українською мовою посадовими і службовими особами органів державної влади та органів місцевого самоврядування є однією з обов'язкових умов для зайняття відповідних посад [16].

Всі зазначені вище нормативно-правові документи, фактично, визначили основні напрями мовної політики української держави та завдання органів влади щодо їх реалізації, логічним же завершенням процесу вибудови виваженої мовної політики повинен був стати відповідний закон.

Цікавий факт – Україна ввійшла у еру своєї незалежності із прийнятим іще у радянську епоху мовним законом – Закон 1989 року УРСР «Про мови в Українській РСР» [17], і послуговувалася ним протягом 25 років – до втрати його чинності у липні 2012 р. (тобто, 21 рік періоду незалежності!).

Хоча, варто зазначити, що багато науковців вважають його доволі прогресивним, враховуючи історичні реалії, – адже при загальній політичній тенденції звуження функціонування «республіканських» мов на терені Радянського Союзу українська мова проголошувалася законом «Про мови в Українській РСР» державною мовою, тогочасній українській політичній еліті вдалося домогтися законодавчо закріпити статус української як державної, а разом – і забезпечити її розвиток та повноцінне функціонування, Російська мова, як і мови інших етнічних меншин, отримувала право паралельного функціонування разом з українською.

Варто зазначити, що до прийняття у 2019 році дійсно дієвого мовного закону – «Про забезпечення функціонування української мови як державної» – українські законодавці неодноразово вносили пропозиції щодо правового унормування мовного питання.

Йдеться про проекти Законів: «Про мови України» (2006 р.; 2007 р.), «Про державну мову та мови національних меншин в Україні», «Про мови» (2009 р.), «Про мови в Україні» (2010 р.), у яких автори намагалися збалансовано підійти до вирішення питання щодо співвідношення гарантій стабільного розвитку як української мови у статусі державної, так і мов національних меншин у контексті адаптації мовного законодавства України до стандартів міжнародного світового (на рівні ООН) та європейського (на рівні Ради Європи та ОБСЄ) права у сфері мовної політики. А також – про ухвалений у 2012 р. закон України «Про засади державної мовної політики» [13], який втратив чинність як неконституційний у 2018 р.

Мовний закон 2012 р., попри низку значних удосконалень, містив декілька вагомих недоліків, серед яких основним, на думку аналітиків, – нездатність адекватно захистити мови національних меншин, оскільки він майже винятково зосереджував увагу на захисті й просуванні російської мови, а також забезпечував недостатні гарантії для носіїв української мови, які живуть в регіонах, у яких переважає мова меншин або регіональна мова. Як наслідок, зазначений Закон агрегував напруження між групами носіїв різних мов, що вносило дестабілізацію в українському суспільстві.

Відповідно до ухваленого Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної українська мова є обов'язковою для органів державної влади та публічних сфер [11]. Низка положень мовного закону уже чинні, але окремі норми впроваджуватимуть поступово упродовж наступних років. Також реклама, діловодство, написи та афіші, обслуговування пасажирів, проведення спортивних заходів повинні послуговуватися виключно українською мовою. До 2030 р. поступово має відбутися перехід на українську

мову в усіх школах країни (детально регулює цей процес окремий закон про освіту).

Отже, врегулювання мовного простору постійно перебуває у локусі політичних дискурсів та законодавчого процесу протягом тридцятиліття незалежності України.

Мовна політика Білорусі також характеризується певними особливостями та унікальним етнополітичним балансом інтересів.

Як зазначає науковець К. М. Вітман, унікальність моделі етнонаціональної політики Білорусі полягає у забезпеченні стабільності механізмами стримування національного усвідомлення та політичного самовизначення як білоруського етносу, так і національних меншин, які спрямовані на формування толерантної інтернаціональної спільноти та консервацію чинного політичного режиму [1, с. 658].

Процес дезінтеграції Радянського Союзу став потужним каталізатором для бурхливої білорусизації (тому можемо сміливо говорити про спільність із ситуацією формування мовного простору в Україні, що співпадає по синхронії).

На початку 90-х років ХХ ст. основна увага політичної та культурної еліти була спрямована на розвиток і відродження білоруської культури та мови: проводилися чисельні соціологічні дослідження, створювалися громадські організації культурного спрямування (напр., Товариство білоруської мови, активно формувалося нормативно-правове поле державної мовної політики Білорусі.

1990 року було прийнято Закон «Про мови в Білоруській РСР» [8], стаття 2 якого задекларовано, що державною мовою Білоруської Радянської Соціалістичної Республіки є білоруська мова (що теж є спільною паралеллю із законом України «Про мови в Українській РСР»).

Ухвалена того ж року Державна програма розвитку білоруської мови та інших національних мов підтвердила та обґрунтувала статус білоруської мови як єдиної державної мови.

Декларація про державний суверенітет Республіки Білорусь законодавчо зафіксувала створення незалежної держави з білоруською нацією та самобутньою білоруською мовою: «Держава зобов'язується забезпечувати функціонування білоруської мови у всіх сферах громадського життя, гарантувати збереження національних традицій та історичної символіки» [7].

У 1994 р. було прийнято Основний Закон Республіки Білорусь, ст. 17 якого остаточно утверджує статус білоруської мови як єдиної державної [6].

Здавалося б, нічого не перешкоджало послідовному процесу впровадження мовної політики, спрямованої на поступове витіснення російської мови, утвердження та популяризацію білоруської мови в усіх сферах життя, практичне наповнення її статусу як державної мови та мови міжнаціонального спілкування в Білорусі. Але виникли труднощі з переведенням багатьох сфер життя на білоруську мову через недосконале володіння нею переважної кількості громадян та відсутність необхідної кількості кваліфікованих фахівців зі знанням державної мови. Особливо це стосувалося сфери освіти, засобів масової інформації.

На думку Н. Мечковської, білоруська мова так і не стала службовою мовою більшості установ, судів, міліції, торгівлі, оскільки білорусизація відбувалася поспіхом, без належної мовної перепідготовки фахівців, забезпечення їх навчальною літературою та загалом мала формальний характер, тому для більшості прихильників відродження білоруської мови її практичне вивчення та застосування виявилось ускладненим [2].

Після референдуму 1996 р кардинально був змінений вектор реалізації білоруської мовної політики – розпочався зворотній процес утвердження позицій російської мови у державі. За результатами референдумів було внесено зміни до Конституції Білорусі, відповідно до яких державними мовами стали білоруська та російська (ст. 17).

У 1998 р. було ухвалено нову редакцію Закону РБ «Про мови в Республіці Білорусь», яка узгоджувала мовне законодавство з Основним Законом та забезпечувала практичне наповнення статусу російської мови як державної:

Білорусь зобов'язується забезпечувати всебічний розвиток та функціонування білоруської та російської мов у всіх сферах суспільного життя (ст. 2) [9].

Отже, мовна політика пострадянської Білорусі, яка з середини 90-х років почала базуватися на альтернативній двомовності, фактично, спричинила значне згортання сфери функціонування білоруської мови та сприяла домінантності російської, що є відмінністю від українських мовних реалій.

Науковці вбачають у такій інтернаціональній концепції мовної політики як негативні наслідки: ускладнення процесу розбудови Білорусі як унікальної держави-нації та формування національної білоруської ідентичності, так і позитивні: вкрай толерантна мовна політика, зосереджена не на агресивній зміні мовних пріоритетів населення, а соціальне сприйняття та правове закріплення реальної мовної ситуації в країні дозволила достатньо великий історичний період – майже 30 років – уникати відкритих етнополітичних конфліктів за участю мовного чинника [22].

Таким чином, вирішення проблем та впровадження концепцій, спрямованих на поліпшення стану у різних суспільно-важливих середовищах, формуються системою сучасного публічного управління у гуманітарній сфері як сукупності суспільно значущих напрямів діяльності держави, що зумовлено необхідністю дослідження реального стану розвитку гуманітарної сфери з метою формування векторів державної гуманітарної політики у відповідності до загальносвітових тенденцій та суспільних потреб.

Слушними, на наш погляд, пропозиціями щодо вдосконалення реалізації державної мовної політики в Україні та Білорусі, беручи до уваги вже надбаний досвід, а також коло реальних об'єктів: українська /білоруська мови; групи мов, виділені за різними ознаками (наприклад, національних меншин); групи носіїв мови (існуючих та потенційних; білінгви/монолінгви); мовні відносини (гармонійні/протистояння/гегемонія/поглинання), будуть такі:

– «прийняття мовного закону» (для Білорусі і на законодавчому рівні, і на рівні суспільства, для України – на рівні суспільства), який буде надавати

офіційну статусність державної мови та коректно регулюватиме її активне використання у всіх сферах суспільного життя;

– спільні заходи держави та суспільства щодо підвищення престижності та пропаганди державної мови;

– квотування української/білоруської мови у ЗМІ;

– обов'язкова популяризація використання державної мови (як в Україні, так і Білорусі) у повсякденному житті: заклади харчування, реклама, книги, веб-сайти тощо;

– зміцнення мовної ідентифікації та мовної практики українців/білорусів.

Список використаної літератури

1. Вітман К. М. Етнонаціональна політика Білорусі щодо національних меншин: системний конфлікт влади та національних меншин (на прикладі інциденту навколо союзу поляків Білорусі). Держава і право. Юридичні і політичні науки. 2005. Вип. 30. С. 656-664.

2. Вітман К. М. Мовна політика пострадянської Білорусі: роль альтернативної двомовності. Порівняльно-правові дослідження: україно-грецький міжнародний науковий юридичний журнал. 2014. № 1. С. 226-234. URL: <https://idpprint.files.wordpress.com/2015/01/ppd-2014-1.pdf> (дата звернення: 08.05.2021).

3. Гуманітарна політика в Україні: виклики та перспективи (Біла книга) : аналіт. доп. / [Сінайко О. О.(кер. авт. кол.), Тищенко Ю. А., Каплан Ю. Б., Михайлова О. Ю., Валевський О. Л. та ін.] ; за заг. ред. Ю. Б. Каплан, Ю. А. Тищенко. Київ : НІСД, 2020. 136 с.

4. Конституція України від 28.06.1996 р. Відом. Верхов. Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <http://khpg.org/1527068382> (дата звернення: 08.05.2021).

5. Кресіна І.О., Горбатенко В.П. Основні напрями правового регулювання мовної політики. Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом. К.: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008.С. 112-119.

6. Национальный правовой интернет-портал Республики Беларусь. URL: http://pravo.by/world_of_law/text.asp?RN=V09000193 (дата звернення: 08.05.2021).

7. О государственном суверенитете Республики Беларусь: Декларация Верховного Совета Республики Беларусь от 27 июля 1990 г. № 193-XII. URL: http://pravo.by/world_of_law/text.asp?RN=V09000193 (дата звернення: 08.05.2021).

8. О языках в Белорусской ССР: Закон БССР от 26 января 1990 г. №3094-XI. Собрание законов БССР. 1990. №4. Ст. 461.

9. О языках в Республике Беларусь: Закон Республики Беларусь от 13 июля 1998 г. № 187-3. Ведомости Национального собрания Республики Беларусь. 1998. № 8. Ст. 461.

10. Послание Президента белорусскому народу и Национальному собранию. URL: http://president.gov.by/ru/news_ru/printv/ (дата звернення: 08.05.2021).

11. Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України від 25 квітня 2019 року № 2704-VIII. Дата оновлення: 11.09.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19> (дата звернення: 08.05.2021).

12. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 01.07.2010 № 2411-VI. Дата оновлення: 08.07.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text> (дата звернення: 08.05.2021).

13. Про засади державної мовної політики: Закон України від 3 липня 2012 року № 5029-VI. Втрата чинності (є неконституційним): Рішення Конституційного Суду № 2-р/2018 від 28.02.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5029-17#Text> (дата звернення: 08.05.2021).

14. Про затвердження Державної програми розвитку і функціонування української мови на 2004-2010 роки: Постанова КМУ від 2 жовтня 2003 р. № 1546. Дата оновлення: 26.05.2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1546-2003-%D0%BF#Text> (дата звернення: 08.05.2021).

15. Про затвердження Комплексних заходів щодо всебічного розвитку і функціонування української мови: Постанова КМУ від від 8 вересня 1997 р. № 998. Втрата чинності від 18 серпня 2005 р., підстава – 753-2005-п. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998-97-%D0%BF#Text> (дата звернення: 08.05.2021).

16. Про концепцію мовної державної політики: Указ Президента України від від 15 лютого 2010 р. № 161/2010. URL: https://ips.ligazakon.net/document/U161_10?an=77 (дата звернення: 08.05.2021).

17. Про мови в Українській РСР: Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки від 28 жовтня 1989 року № 8312-11. Втрата чинності від 10 серпня 2012 р., підстава – 5029-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8312-11#Text> (дата звернення: 08.05.2021).

18. Про Рекомендації парламентських слухань «Про функціонування української мови в Україні»: Постанова ВРУ від 22 травня 2003 р. № 886-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/886-IV#Text> (дата звернення: 08.05.2021).

19. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 51 народного депутата України про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України (справа про застосування української мови) від 14 грудня 1999 року № 10-рп/99. Справа № 1-6/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-99#Text> (дата звернення: 08.05.2021).

20. Сергієнко Л.В. Гуманітарна політика України: ідентифікація складових, об'єктів, суб'єктів та пріоритетів. Вісник Житомирського державного технологічного університету: науковий журнал. Серія: Економіка, управління та адміністрування. 2019. Вип. 2 (88). С. 162-174. URL: <http://ven.ztu.edu.ua/article/view/175394>(дата звернення: 08.05.2021)

21. Сергієнко Л.В. Напрями реформування державної політики в забезпеченні циркулярної економіки в контексті міжнародної співпраці. Інвестиції: практика та досвід. 2016. № 23. С. 100–110.

22. Шимов В. Истоки билингвизма в Белоруссии и Украине. Западная Русь. URL: <http://zapadrus.su/rusmir/pubru/816-istokibilingvizma-v-belorussii-i-ukraine.html> (дата звернення: 08.05.2021).

Implementation of humanitarian policy in Ukraine and Belarus: common and different

The paper considers the implementation of humanitarian policy in Ukraine and Belarus, in particular, focuses on the aspect of the arrangement of language space in the states. There are common and different approaches to solving problems in this area of humanitarian policy, which are used in Ukraine and Belarus. Possible ways to implement the successful experience are identified and appropriate proposals are formed.

Key words: *humanitarian policy, education, language policy, educational space, implementation of humanitarian policy.*

УДК94:327.7(43+47)"1919-1939":94:327.5(43+(47+57))"1939-1945"

Мезга Н. Н.

доктор исторических наук, профессор

Гомельский государственный университет им. Ф. Скорины

Гомель, Беларусь

nmezga@gsu.by

ПРОТИВОРЕЧИЯ ВЕРСАЛЬСКОЙ СИСТЕМЫ В ЦЕНТРАЛЬНО-ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЕ КАК ФАКТОР ВОЗНИКНОВЕНИЯ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

В статті надано характеристику міжнародної ситуації, що склалася в Центрально-Східній Європі в умовах становлення Версальської системи міжнародних відносин. З'ясовано, що в період що вказано в відношеннях між